

Aleš Gabrič

Prepoved izida romana Branka Hofmana ali šestletna noč do poznega jutra

GABRIČ Aleš, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Privoz 11, ales.gabric@inz.si

Prepoved izida romana Branka Hofmana ali šestletna noč do poznega jutra

Leta 1975 bi moral pri Slovenski matici iziti roman pisatelja Branka Hofmana *Noč do jutra*. Če ne bi prišlo do posega nevidne cenzure komunistične oblasti, bi bilo to prvo literarno delo v Jugoslaviji, ki bi načenjalo tematiko postopanja oblasti z informbirojevci in krutih metod v taborišču na Golem otoku. Toda ko je bil roman v tiskarni že stiskan, je v projekt posegla oblast in preprečila nadaljnje delo. Vodstvo Slovenske matice je preprečilo vsaj uničenje natisnjenih pol in jih je spravilo v svojem domovanju. Šest let kasneje, v precej spremenjenih političnih razmerah, je roman le prišel med bralce in hipoma postal knjižna uspešnica.

Glavne besede: Branko Hofman, literatura, cenzura, politični zaporniki, Goli otok

GABRIČ Aleš, PhD, Research Counsellor, Institute of Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Privoz 11, ales.gabric@inz.si

Ban on Branko Hofman's Novel or a Six-Year-Long Night Till the Late Morning

Branko Hofman's novel *Night Till Morning* was set for publication by Slovenska Matica in 1975. Had the communist authorities not intervened and imposed invisible censorship, this would have been the first literary work in Yugoslavia addressing the authorities' actions towards Cominformists and cruel methods applied in the prison camp on Goli Otok. However, after the novel had been printed by the print shop, the authorities stepped in and halted further activities. The leadership of Slovenska Matica prevented the destruction of the printed sheets, storing them in their premises. Six years later, in a significantly changed political situation, the novel finally saw the light of day and became an instant success.

Keywords: Branko Hofman, literature, censorship, political prisoners, Goli Otok.

Cenzurirani in nevidna cenzura

Leta 1981 je pri Slovenski matici izšel roman Branka Hofmana *Noč do jutra*. Nikakor ni šlo zgolj za še eno novo literarno delo na slovenskem založniškem polju, saj ga je že ob izidu, in to brez prevelike reklame, nestrpno pričakovalo veliko bralcev. Kot že ničkolikokrat v zgodovini knjigotrštva je kanček tlakovanja poti k velikemu uspehu dodala tudi oblast, ki je bila poglavitni krivec, da knjiga ni izšla že leta 1975, ko je bil načrtovan njen prihod med bralce. Tega podatka v knjigi sicer ni možno najti, je pa pripis na koncu romana – »Napisano v letih 1968–1974.«¹ – lahko spodbudil tudi manj poučenega bralca, da se je vprašal, zakaj je do izdaje prišlo tako pozno.

Avtorja Branka Hofmana so večkrat vprašali, kaj meni o tej zamudi, zlasti ob njegovi šestdesetletnici leta 1989, ko je bilo objavljenih nekaj intervjujev z njim. V pogovoru za ptujski časopis *Tednik* se je k tej temi vrnil tudi knjižničar ptujske študijske knjižnice Jakob Emeršič in Hofmana vprašal:

»Nadalje, če je na redkem in bibliofilsko dragocenem izvodu romana *Noč do jutra* (ki ste nam ga posodili za razstavo) letnica 1975, ko knjiga ni izšla, saj je roman prišel na knjižni trg z novo letnico 1981, potem pomeni to, da je bila na delu cenzura. Zakaj je bila knjiga 6 let prepovedana: ali zaradi dachauskih procesov oziroma golotooške problematike, ki ste jo prvi v Sloveniji načeli in s tem minirali to tabuizirano temo?«²

Hofman je odgovoril takole:

»Razlogi za prepoved so znani: Goli otok je bil v tistih časih, ko naj bi knjiga izšla, še državna skrivnost, z devetimi pečati zapečaten. Takrat smo bili še najnaprednejša država na svetu, z najbolj izvirnimi zamislimi, z najbolj demokratično ustavo, z najbolj humanimi zakoni in v to zaporedje neskončnih ‚najevo‘ se preprosto ni smelo vključiti nič, kar bi nam jemalo to svetniško gloriolo. Golotooški zločin bi vse to in še marsikaj drugega postavil na laž. To so, na kratko rečeno, razlogi, zakaj je bila knjiga zaplenjena. Bilo bi preobširno, da bi vam zdajle razkrival vse druge nادرbnosti in ozadja.«³

Kljub temu da je knjiga dvignila veliko prahu, ozadja izdaje in vzroki za zamudo konkretnije še niso bili opisani v strokovni literaturi, deloma tudi zato, ker arhivi do pred nekaj let še niso razkrivali skrivnosti, v katere je zdaj že možno pokukati. Preden pa iščemo vzroke za zamudo, je treba sploh pogledati, kaj je za

¹ Hofman, *Noč do jutra*, str. 279.

² Emeršič, Pogovor s pisateljem, str. 6.

³ Prav tam.

nekateri sporni roman ponudil bralcu. Na videz se zgodba romana *Noč do jutra* vrti okoli preiskave sumljivih okoliščin smrti mladega dekleta Minke v zakotni vasi. Toda, kar sprva namiguje na umor s spolnim ozadjem, se na koncu izkaže kot samomor dekleta, ujetega v svet materinih ozkih krščanskih dogmatskih pogledov, v katerem ni prostora za mladostno sproščenost in iz katerega dekle najde izhod le v slovesu od življenja. Kot nasprotje temu se odvija boj za preživetje Petra, ene od prič skrivnostnega dogodka, ki je šel v preteklosti skozi hudo torturo zaporov in taborišč. Vse dogajanje je strnjeno v *noč do jutra*, Petrova travma pa prihaja na dan skozi spomine, ki se mu odpirajo ob določenih trenutkih. Pri odkrivanju tančic okoli samomora Peter po dolgih letih sreča preiskovalnega sodnika Kovača, za katerega se izkaže, da je bil Petrov zasliševalec v zaporu. Srečanje Petra in Kovača, žrtve in rablja, sicer ne prinese končnega obračuna, za oba pa je (še ena) prelomnica v njunem življenju. Petra, ki se je boril za državo, ki se mu je »zahvalila« za dolgoletnim trpljenjem, privede do (morda sicer še ne končnega) spoznanja, da mora živeti za danes in jutri in se otresti obremenjevanja z včerajšnjim svetom. Za Kovača pa je to le še ena potrditev misli, ki ga je razjedala že dolgo, da je v svojem boju za lepšo prihodnost postal suženj ideje in pozabil na človečnost do ljudi, s katerimi je imel opravka.

Spravni ton zgodbe, brez moraliziranja in obtoževanj, je viden tudi v zadnjem odstavku romana, ko se Peter odloči za spremembo in grenke spomine na preteklost naposled premagajo misli na jutrišnji dan. Ta stavek je bil izbran tudi za zapis na notranjem zavihku ščitnega ovitka ob načrtovani izdaji iz leta 1975, ki ni ugledala sveta: »Potem je z očmi premeril senožet in gozd in mejico na obronku in občutil, kako diha iz zemlje tista spravljalnost, ki ne pozna ne groze ne bolečine.«⁴

V *Noči do jutra* ni zapisano konkretno ime Goli otok, niti se ne spušča v politična ozadja dogajanj. Toda Peter se v bridkih spominskih večkrat vrača v dogajanje na otoku (brez imena). Šlo je za prvi dokaj natančen pisateljski opis usode t. i. informbirojevcev in dogajanja na Golem otoku, kar je vznemirilo oblastnike, saj je bil to še vedno tabu, o katerem se v javnosti ni smelo govoriti.⁵ V nadaljevanju zgodbe – njene dolge, šestletne poti do bralcev – so se oblastniki spraševali marsikaj. Zanimivo pa je, da Hofmanovih opisov niso izpodbijali kot neustreznih, nepravilnih ter tako posredno pravzaprav pritrdili, da je bilo njegovo delo pri zbiranju podatkov uspešno in da je končni izdelek verodostojen dokument časa, ki ga opisuje.

Zapleti s cenzuro so botrovali že uvrstitvi Hofmanovega romana v program Slovenske matice za leto 1975. V programu za to leto je bil namreč najprej predviden izid potopisov in spominskih zapisov Edvarda Kocbeka pod delovnim naslovom *Domotožje*. Kocbek tipkopisa ni oddal v dogovorjenem roku, ko pa ga je imel sredi leta delno le pripravljenega, je politično sceno razburkala v Trstu izdana knjižica *Edvard Kocbek – pričevalec našega časa*. V njej je Kocbek na pobudo Borisa Pahorja in Alojza Rebule prvič odkrito spregovoril o povojnem množičnem poboju domobrancev. Vodstvo Slovenske matice se je zato odločilo, »naj se izdaja

⁴ Hofman, *Noč do jutra*, str. 279.

⁵ Najobširneje o tej tematiki glej: Previšić, *Povijest Golog otoka*.

Kocbekove knjige – za katero tekst še ni bil oddan – odloži«. ⁶ Ko so ga obvestili o tej odločitvi, je Kocbek zapisal, »da bo knjiga *Domotožje* izšla ,ad calendas graecas‘«. ⁷ Vodstvo Slovenske matice se je odločilo, da bo namesto »odložene« Kocbekove knjige v program uvrstilo eno izmed dveh »dosegljivih leposlovnih del, ali roman Branka Hofmana *Ideali* ali pripoved Vladimirja Kavčiča z naslovom *Pustota*«. ⁸ Prednost je dobil prvi, kar pa je bil le začetek novih, še večjih zapletov. Kavčičeva *Pustota* je bila uvrščena v program za leto kasneje in izšla v roku leta 1976. Pa tudi Kocbekove »grške kalende« se niso preveč vleklye, saj je bila njegova dokumentarna literatura pod naslovom *Krogi navznoter* objavljena (že) leta 1977. Hofmanov roman *Ideali*, kasneje preimenovan v *Noč do jutra*, ki bi moral biti hitro nadomestilo za to odloženo delo, pa je še kar čakal na boljšo usodo ...

Ob omenjanju težav s cenzuro je treba dodati, da so jugoslovanski državni voditelji radi poudarjali, da država ne pozna cenzure. Formalno ta res ni obstajala, saj natančneje določenih cenzurnih pravil, poklicnega cenzurnega aparata in seznamov zahtevanih cenzurnih popravkov ali prepovedi, kakršne so imele nekatere druge komunistične države, ⁹ v Jugoslaviji ni bilo. Toda namesto tega je delovala tiha, skrivna, zakulisna cenzura, proti kateri se – ker ni operirala s pisnimi odredbami – niti ni bilo možno pritožiti. Neformalni cenzorji so bili lahko različni založniški sveti, politični forumi s svojimi »nasveti«, ki so lahko delovali tudi kot grožnje piscem in urednikom, pa tudi sodelavci policije v različnih ustanovah ali podjetjih, pri čemer so bili za založniško dejavnost aktualni tako tisti v založbah kot tisti v tiskarnah. ¹⁰

Ideale zagrinja temina noči

Ko je bilo torej odločeno, da naj Kocbekova knjiga malce počaka, je Slovenska matica na program uvrstila Hofmanov roman. Za potrditev zamenjave pri državnem financerju ni bilo zanemarljivo, da je bil prvi recenzent knjige odbornik Slovenske matice Beno Zupančič, ki je bil diplomatska vez med Slovensko matico in oblastjo in je imel kot funkcionar v državni strukturi dostop do najvišjih predstavnikov oblasti. Zupančič je poudaril, da je roman na videz kriminalka, a se je nato bolj posvetil obujanju spominov protagonistov romana, saj se je izkazalo, da je preiskovalni sodnik storil krivico Petru, »in sicer v času informbiroja, zaradi česar je Peter prebil osem let na Golem otoku«. Pojma informbiro in Goli otok se v romanu sploh ne pojavljata, je pa Zupančič samoumevno zaznal, kakšen politični

⁶ A SM, fasc. Zapisniki sej SM 1971–1974, Zapisnik (7.) razširjene seje predsedstva Slovenske matice 20. maja 1975 (z nadaljevanjem 3. junija 1975).

⁷ Kocbek, *Dnevnik*, str. 143.

⁸ A SM, fasc. Zapisniki sej SM 1971–1974, Zapisnik (7.) razširjene seje predsedstva Slovenske matice 20. maja 1975 (z nadaljevanjem 3. junija 1975).

⁹ Kot primer lahko navedemo Poljsko in odlično analizo načel cenzure in cenzurnih praks z orisom konkretnih primerov v: Budrowska, *Writers, literature and censorship in Poland. 1948–1958*.

¹⁰ Več o tem: Gabrič, *Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni*.

konflikt je pripeljal do položaja, orisanega v romanu. To je poudaril tudi v oceni, saj je izpostavil, da doživljanje preteklosti »ostane v mejah osebno doživetega – nima pravega in prepričljivega širšega družbenega okvira svojega časa«. Recenzijo je Zupančič zaključil s priporočilom, da bi bilo dobro nekatere stvari dognati (pri tem ni bil konkreten) in da bi bilo smiselno spremeniti ime romana.¹¹ Z oceno se je strinjal tudi drugi ocenjevalec, tajnik-urednik Slovenske matice Štefan Barbarič, ki je na koncu dodal, da je avtor obljubil, »da bo pred oddajo teksta v tiskarno upošteval nekatere ustne in pismene pripombe«.¹²

Opremljeno s pozitivnima recenzijama je Slovenska matica 1. julija 1975 na Kulturno skupnost Slovenije naslovila prošnjo, da bi namesto Kocbekovega dela za že odobrena sredstva izdala roman Branka Hofmana *Ideali*. Izvršni odbor Kulturne skupnosti je predlog obravnaval 18. julija in potrdil predlog Matice, »da se subvencija, predvidena za knjigo E. Kocbeka ‚Domotožje‘, nameni za delo Branka Hofmana ‚Ideali‘«.¹³

Jeseni 1975 so v tiskarni ČGP Delo že tiskali pole Hofmanovega romana. Avtor je upošteval nasvet, da spremeni naslov in na klišejih platnic je bil že naveden naslov *Noč do jutra*. Sprva je torej vse potekalo hitro in kazalo je, da bo knjiga kmalu prišla med bralce. Ko je bila že v tisku, pa se je zanjeno nenadoma začela zanimati najvišja slovenska oblast in njena skrivna moč, Služba državne varnosti (SDV). Osrednja slovenska oblast seveda o pripravi na izdajo knjige s problematično vsebino ni bila obveščena šele, ko je knjiga že bila v tiskarni. Odobritev sredstev pri pristojnem državnem organu in pa pozitivna recenzija pisatelja, ki je bil pogosto odločilen pri potrjevanju načrtov Slovenske matice pri oblastnikih, potrjujeta, da prve informacije o Hofmanovi knjigi do oblastnikov niso prišle (še) iz tiskarne. Vzroki za odstranitev Hofmanovega romana iz programa Slovenske matice za leto 1975 torej niso bili izključno zaradi odpiranja tabuja o Golem otoku oz. o usodah informbirojevcev, saj bi v tem primeru dolga roka oblasti posegla že tedaj, ko je izvedela, da je v letnem programu predvideno tudi Hofmanovo delo.

Odločitev za »prepoved« izida je spodbudila dodatna »zunanja okoliščina«, nova zaostritev odnosov med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo in vnovična aktivnejša dejavnost nekdanjih informbirojevcev. Čeprav teh pojavov slovenska SDV ni zaznavala, je zadeva o novih pojavih sovražne dejavnosti postala glavna točka dnevnega reda skupne seje predsedstva in izvršnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (SZDLS) 12. novembra 1975, torej ravno v času, ko bi se morala izdaja Hofmanove knjige približati uspešnemu zaključku. Omenjena točka dnevnega reda sprva sploh ni bila predvidena in so jo na seji sami dodali kot prvo točko. Franc Šetinc je najprej na široko razlagal o različnosti sovjetskega in jugoslovanskega razvoja socializma, o sporu med državama leta 1948 in kasnejših konfliktih Jugoslavije z državami vzhodnega bloka, ki jih je pripisal njihovemu dogmatskemu doemanju

¹¹ NUK, Ms 1987, mapa 26, Branko Hofman: *Ideali*, Recenzija Bena Zupančiča, 27. 6. 1975.

¹² Prav tam, Recenzija Štefana Barbariča, 1. 7. 1975.

¹³ A SM, Štampilji dopisi 1972–1975, 30–75, Dopis Kulturne skupnosti Slovenije – Slovenski matici, 25. 7. 1975.

marksizma. Nato pa je omenil izsledke policijskih preiskav zadnjih let o ljudeh, »ki mislijo, da čas dela zanje, čakajo kot nekakšna rezerva, da bi v odločilnem času zopet nastopili«. Tega ne bi smeli jemati neodgovorno, je menil Šetinc, ki nikakor ni dvomil o rezultatih policijskih in sodnih preiskav.¹⁴ Te so pokazale, da »ne gre pri teh informbirojevcih zgolj za nekakšno obveščevalno dejavnost. Gre za dejavnosti, ki ima diverzantski karakter, gre za agenture, ki so vpete v račune mednarodnih dogmatskih sil, mednarodne reakcije«, je svaril poročevalec in dodal, da so notranji organi pri skupini 29 informbirojevcev »odkrili goro gradiva, raznih pamfletov, ki so povsem na pozicijah informbiroja, ki uporablja isti besednjak, laži, napade na vodilne osebnosti, na Tita«. ¹⁵ Šetinc ob povzemanju policijskih izsledkov ni omenil, v katerih krajih ali republikah naj bi bile skupine dejavne, iz nedefiniranih besed in splošnega obtoževanja pa ni bilo zaznati, da bi se kaj takšnega dogajalo (tudi) v Sloveniji. Ob koncu dolge razlage je poudaril nujnost širjenja takšnega pogleda na minule dogodke, kot jih je zagovarjala oblastna struktura: »Seveda moramo ljudem govoriti tudi o zgodovini, tudi o resoluciji informbiroja in o vseh pritiskih v času NOB, da bi lažje razumeli sedanost in naloge prihodnosti.«¹⁶

Za uvodničarjem Šetincem sta svoje dodala še Mitja Ribičič in Franc Popit, ki sta opozarjala predvsem na to, da ne smejo spregledati na videz nedolžnih kritik države in njenih voditeljev, da Sovjetska zveza vseskozi poskuša ustvarjati mrežo svojih zaupnikov v državi in da nam teh 29 ljudi samih res ne predstavlja nevarnost, da pa morajo storiti vse, da se tovrstne ideje ne bi širile med ljudmi. Vida Tomšič je dodala, da bi morali paziti, da se tovrstne ideje ne širijo skozi sredstva javnega obveščanja in da morajo ustrezno usmerjati »te punkte propagande od založniških hiš do RTV«, ¹⁷ ni pa omenila, kaj naj bi bilo tam narobe. Tudi zadnji v neplodoviti razpravi, polni političnih puhlic, Beno Zupančič, ni dodal ničesar konkretnega in ni omenil kakšne težave, na katero bi naletel v zvezi s to tematiko.¹⁸

Na temelju misli iz uvodnega Šetinčevega referata so v naslednjih dneh v aparatu SZDLS izdelali informacijo člana vodstva ZKS Franca Šetince »o nekaterih pojavih sovražne dejavnosti« in jo razposlali razširjeni mreži organizacij SZDL.¹⁹ Očitno je romala tudi na založniške hiše, saj se je znašla tudi v arhivu Slovenske matice.²⁰

V historiografski literaturi je bilo sicer že večkrat pojasnjeno, da informbirojevstvo oz. levi komunistični odkloni in podpiranje Stalina v sporu med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo po letu 1948 ni bil slovenski problem, temveč težava, s katero so se močnejše soočali v vzhodnejših jugoslovanskih republikah, ki so bile tradicio-

¹⁴ SIAS 537, šk. 101, Skupna seja Predsedstva in izvršnega odbora RK SZDL Slovenije, 12. 11. 1975, VI/1.

¹⁵ Prav tam, 7/1.

¹⁶ Prav tam, 9/1.

¹⁷ Prav tam, 16/2.

¹⁸ Prav tam, 18/1–18/2.

¹⁹ SIAS 537, šk. 101, Skupna seja Predsedstva in izvršnega odbora RK SZDL Slovenije, 12. 11. 1975, Informacija sekretarja Izvršnega komiteja Predsedstva CK ZKS Franca Šetince o nekaterih pojavih sovražne dejavnosti.

²⁰ A SM, Prispeli dopisi 1972–1975, dopis 54/75.

nalno bolj povezane z Rusijo oz. Sovjetsko zvezo.²¹ Jugoslovanska Služba državne varnosti (SDV) je vnovič postala bolj pozorna na prosovjetsko opozicijo po letu 1968, po vdoru sovjetske vojske in drugih držav Varšavskega pakta na Češkoslovaško. Še posebej po obračunu jugoslovanskega vodstva s t. i. partijskimi »liberalci« v več republikah, v Sloveniji na čelu s Stanetom Kavčičem, in izboljšanju odnosov s Sovjetsko zvezo pod vodstvom Leonida Brežnjeva so, po analizah uslužbencev SDV, nekdanji informbirojevci vnovič začeli ocenjevati, da se približuje trenutek, na katerega so čakali. Od leta 1974 je tajna policija sledila srečevanju več skupin nekdanjih zapornikov, ki so jih v svojih ocenah imenovali neoinformbirojevci. Šlo je predvsem za skupine v Srbiji in Črni gori, za nekaj deset izmed organizatorjev pa so ocenjevali, da gre za leve ekstremiste. Ko so aprila 1974 poskušali v Baru v Črni gori izvesti kongres Nove Komunistične partije Jugoslavije, so sledile aretacije več kot sto informbirojevcev, ki so pristali na sodnih procesih v več mestih v Črni gori, Srbiji ter Bosni in Hercegovini. Večinoma je šlo za ljudi, ki so pred desetletji že doživljali torturo jugoslovanskih taborišč za informbirojevce, še zlasti Golega otoka.²²

Koliko je bilo v sodnih procesih in analizah resnice, koliko pa policijskega pretiravanja in ustvarjanja vzdušja strahu, ostaja odprto vprašanje. Vladimir Dapčević, ki ga je SDV ocenjevala kot glavnega vodjo prosovjetske opozicije, je v spominih izpovedal, da sta se zaradi zelo nasprotujočih si pogledov na svojem zadnjem srečanju v Parizu razšla z Miletom Perovićem, ki je veljal za glavnega organizatorja ilegalnega kongresa v Baru aprila 1974.²³ Oba je jugoslovanska tajna služba ugrabila v tujini, Dapčevića leta 1975 v Romuniji, Perovića leta 1977 v Italiji, ju ilegalno prepeljala v Jugoslavijo in na montiranih procesih obsodila na visoki zaporni kazni. Na sodnih procesih proti neoinformbirojevcem so bile izrečene drastično visoke kazni, neprimerno višje kot v drugih tedanjih politično motiviranih sodnih procesih. In to ortodoksnim komunistom, od katerih so številni, kot Dapčević in Perović, pred četrto stoletja že prestajali najhujše, kar je lahko ponudilo taborišče na Golem otoku.

Do nenadne spremembe odnosa slovenskih oblasti do Hofmanovega romana je prišlo po omenjeni seji vodstva SZDL Slovenije, ko je na hitro odreagirala tudi slovenska SDV. Ta je le dva dni po tej seji, 14. novembra 1975, pod zloveščim naslovom »Poveljevanje informbirojevščine v novem romanu Branka Hofmana« o tisku spornega romana poročala najpomembnejšim slovenskim oblastnikom. Roman naj bi bil »prava epopeja informbirojevščine, poveljevanja trpljenja, žrtev, moralnega zadržanja in človeških stisk (po mnenju avtorja) ‚pravih komunistov‘ – bivših represiranih informbirojevcev (tako v preiskovalnem postopku, kot na prestajanju kazni na Golem otoku)«. ²⁴ V nadaljevanju sledi pojasnitev, zakaj bi lahko bil roman politično vprašljiv:

»Roman v marsičem spominja na pričevanja R. Štajnerja o grozodejstvih stalinističnih čistk v knjigi ‚7000 dni v Sibiriji‘ (opisi ‚izsiljevanj, šikaniranja in zverinskih mučenj

²¹ Gabrič, *Informbirojevstvo na Slovenskem*, str. 163–175.

²² Cvetković, *Neoiubeovci*, str. 149–155.

²³ Čuruvija, *Ibeovac*, str. 244–245.

²⁴ SI AS 1931, A–21–38 (Bilten V. oddelka SDV za leto 1975), 2335.

članov partije‘ ipd.), le da so v ŠTAJNERJEVI knjigi prikazani stalinistični ‚postopki‘ (ki da se po krutosti niso razlikovali od nacističnih, gestapovskih metod). HOFMAN pa želi v svojem romanu povedati nekaj drugega: dokazati skuša, da smo se pri nas borili proti dogmatizmu in stalinizmu z najbolj nehumanimi – v bistvu stalinističnimi metodami.»²⁵

Iz poročila policijskih analitikov je jasno razviden strah, da bi na dan prišel eden najbolj varovanih tabujev o utrjevanju komunistične oblasti v Sloveniji oz. Jugoslaviji. Tako kot se ni smelo pisati o poveljih pobojih, ki jih je omenjal Kocbek kot »pričevalec našega časa«, kot je bil tabu obstoj organizirane opozicije v Jugoslaviji, njeni načrti v letu 1945 in način, kako je Komunistična partija z njimi obračunala, je tudi nad obračunom z dejanskimi in domnevnimi Stalinovimi simpatizerji po sporu med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo leta 1948 ležala senca molka. Avtobiografski spomini Karla Štajnerja so bili sprejemljivi zaradi tega, ker so govorili o stalinističnem sistemu v Sovjetski zvezi, s katerim naj bi se Jugoslavija leta 1948 razšla. Pa še pri tem je vredno dodati, da leta 1971 prva izdaja dela v slovenskem jeziku ni bila natisnjena v Sloveniji, temveč v Zagrebu pri založbi Globus, ki je tedaj izdajala knjige, ki so drezale v še veljavne tabuje. Za Hofmanov roman pa je bilo v očeh slovenskih oblasti problematično, da so posegale v jugoslovansko fazo stalinizma, saj je prikazoval sorodnost postopanja z nasprotniki režima, kakršno so v Sovjetski zvezi uporabljali pod Stalinom. Takšno gledanje pa je slovenski oz. jugoslovanski politični vrh ostro zavračal, saj je zahteval, da je Jugoslavija po sporu Stalin – Tito naredila korak v svojo različico socializma s človeškim obrazom. V to podobo pa realnost postopanja s tistimi, ki so se (dejansko ali pa zgolj po prepričanju policijskih preiskovalcev) opredelili za Stalina oz. Sovjetsko zvezo in so jih oblasti označevale kot informbirojevce, in dediščina Golega otoka nikakor nista sodili.

V nadaljevanju poročila je SDV povzela glavne poudarke romana in opisu vseskozi dodajala svoje politične komentarje. Po mnenju analitikov državne varnosti je Hofman »pisal svoj novi roman bolj ali manj ‚ilegalno‘ več let«. Pri tem seveda ni omenila, kakšno naj bi bilo v nasprotju s tem »legalno« pisanje romana – tako, da bi redno o svojem napredku poročal oblastem? Ker Hofman ni bil informbirojevec, je varnostno službo zanimalo, kje je zbiral podatke o postopkih proti informbirojevcem in dogajanju na Golem otoku, saj je, »kot kaže, temeljito izprašal več bivših represiranih informbirojevcev«. Ti so morali ob izpustu iz zapora ali taborišča podpisati izjavo, da o tem, kar se jim je dogajalo na njem, ne bodo nikomur razlagali. Kot pglavitnega svetovalca so izsledili Janeza Jezerška, kateremu je Hofman »tudi dal v branje in oceno krtačne odtise knjige«.²⁶ Kot informbirojevec, na katere so bili policijski ovaduhi še posebej pozorni, je bil Jezeršek pogosta tarča zasliševalcev in sodelavcev SDV in je ta srečevanja opisal v svoji drugi knjigi spominov *Medaljoni našega časa: Goli še kar traja*. Branko Hofman je verjetno padel v mline sodelavcev policije prav preko sledenja Jezeršku, pa tudi nekaterih uglednih izobražencev, ki so bili na vrhu lestvice interesa slovenskih varnostnih organov. Dosje s številko 13856, ki se je nanašal

²⁵ Prav tam.

²⁶ SI AS 1931, A–21–38, 2336.

na Branka Hofmana in je bil odprt leta 1973, torej v času finalizacije romana, sodi v kategorijo »črtanih« in se ni ohranil med arhivskim gradivom slovenske SDV.²⁷ Na Hofmana so policijski sodelavci naleteli še ob nadzorovanju Edvarda Kocbeka in nekaterih drugih slovenskih katoliških intelektualcev. Po prepričanju SDV je bil namreč Kocbek Hofmanu »'mentor' pri pisanju tega romana« in z njim »je pred časom prekomentiral posamezna poglavja«. Kot tisti, ki so bili seznanjeni z vsebino romana še v fazi njegovega nastajanja, so v poročilu SDV navedeni še lazarista in profesorja na Teološki fakulteti dr. Franc Rode in dr. Anton Stres, s katerima je bil Hofman v rednih stikih, in mariborski pomožni škof Vekoslav Grmič, kateremu je Hofman »pred časom omenjal ‚problem nečlovečnosti v naši družbi in uničevanje naših ljudi v tem koncentracijskem taborišču‘«. Hofman naj bi ob tem pogovoru izrekel še eno za oblastnike hudo motečo misel: »Menil je, da je za vsem tem osebno stal Tito, ki da sedaj o Golem otoku noče ničesar slišati.« Grmiču je tudi povedal, »da so ga pripovedovanja informbirojevcev tako prizadela, da pripravlja – kot je poudaril – knjigo z zelo sovražno vsebino.«²⁸

Tudi če je Hofman dejansko uporabil sintagmo »sovražna vsebina«, ostaja vprašanje, kako so ta izraz v danem kontekstu zabeležili in razumeli sodelavci policije. V poročilu je vsekakor uporabljen na način, kot da bi Hofman imel slabe politične namene, česar pa iz celotne pregledane dokumentacije nikakor ni moč potrditi. Roman *Noč do jutra* je v nasprotju s policijskim zapisom klic k človečnosti, nabit s humanistično noto, v njem ni spodbujanja maščevalnosti, temveč na koncu zasledimo, kot je bilo že omenjeno, poziv k spravljivosti. Toda na nadaljnji postopek pri izdajanju knjige je imel pomembno vlogo nasvet, ki ga je SDV Slovenije napisala na koncu tega dela poročila, spisanega 14. novembra 1975:

»Ko je oddal tekst, je bil HOFMAN – kot je izjavljal v internem krogu – zelo zaskrbljen, kako bo njegov roman ‚družba sprejela‘. Ko pa je izvedel, da je Slovenska matica nadomestila z izdajo njegovega romana izpadla eseja E. KOCBEKA, pa se je opogumil, ker sodi, da je njegov roman s tem dobil svoj ‚blagoslov‘.

Izid HOFMANOVEGA romana je v danem političnem trenutku ocenjevati za pravo politično diverzijo.

Zadevo še proučujemo.«²⁹

Poziv SDV k politični previdnosti pri obravnavi romana je imel hitre posledice. Že v nekaj dneh je bilo zaustavljeno knjigoveško delo in natisnjene tiskovne pole so obležale v tiskarni, ne da bi nadaljevale pot v vezavo. Tajnik Štefan Barbarič je upravnemu odboru Slovenske matice 19. novembra 1975 poročal, »da je izid knjige ustavljen, kar pa se bo morda v kratkem rešilo«.³⁰ Iz skopega zapisa lahko sklepamo, da niti izdajatelju ni bilo jasno, kaj se je zapletlo in zakaj je do tega prišlo. Pri Slovenski matici so začeli zbirati informacije, kaj naj bi bilo s knjigo narobe. Na drugi strani se je v načrte z izdajo knjige poglobila tudi SDV in začela zbirati odzive

²⁷ AA, E-sporočilo Arhiva Republike Slovenije – avtorju, 25. 11. 2020.

²⁸ SI AS 1931, A–21–38, 2336.

²⁹ Prav tam.

³⁰ A SM, fasc. Zapisniki sej SM 1971–1974, Zapisnik (13.) redne seje upravnega odbora SM 29. oktobra 1975 z dvema nadaljevanjema: 5. novembra 1975 in 19. novembra 1975, str. 6.

Branka Hofmana in njegovih sogovornikov na poteze oblasti, s katerimi je bil ogrožen izid knjige. Sredi novembra je SDV poročala, da je Hofman prijateljem razlagal, da je rokopis najprej ponudil Založbi Obzorja in nato Mladinski knjigi, da pa sta obe »roman ocenili kot dober, vendar politično problematičen«. Zato se je odločil in ga ponudil Slovenski matici, »kjer sedijo sami sedemdesetletniki, ki se na literaturo sicer zelo dobro spoznajo, prav nič pa na politiko«. Ker je rokopis dobil pozitivno oceno Bena Zupančiča, je Hofman sklepal, da to pomeni politično privolitev v izdajo, saj da opisuje »Rankovićevo obdobje, ki je bilo tako in tako kasneje obsojeno«. Po policijskih zabeležkah naj bi Hofman zatrjeval, da je »roman pisal iskreno, brez vsakršnih zlih namenov, da s tem ne namerava delati političnih problemov, zato bi v tem primeru raje odstopil od objave«. Poročilo SDV je bilo poslano predsedniku Predsedstva Socialistične republike Slovenije (SRS) Sergeju Kraigherju, predsedniku centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS) Francetu Popitu, predsedniku SZDLS Mitji Ribičiču in Janezu Vipotniku, tedaj generalnemu direktorju RTV Ljubljana, torej nosilcem najvišjih funkcij v Sloveniji. Ob koncu poročila so uslužbenci policije dodali, da sumijo v iskrenost Hofmanovih besed.³¹ Najpomembnejši politiki v Sloveniji so bili torej skladno s stališči iz Šetinčevega referata obveščeni, da naj bi bil roman *Noč do jutra* politični napad na družbeni sistem.

Hofman ob oddaji rokopisa ni veljal za politično sporno osebnost. V nasprotnem tudi ne bi bil med kandidati za državna odlikovanja, ki jih je ob 30. obletnici ustanovitve predlagala Državna založba Slovenije. Predsedstvo republike pod predsedovanjem Sergeja Kraigherja očitno ni imelo zadržkov do podelitve državnega odlikovanja predlaganim kandidatom. Ko je za to izvedela Hofmanova žena Dora, je to ocenila kot »pravo ironijo zaradi morebitne reakcije, ki bi jo lahko izzvala njegova knjiga ‚Noč do jutra‘, ki bo kmalu izšla».³²

Poleg Hofmana je izid nestrpno pričakovala tudi založnica Slovenska matica, saj je bil projekt v končni fazi, društvo pa je imelo že brez tega dovolj težav. Ni se še uspelo prilagoditi samoupravljaljski zakonodaji sedemdesetih let, po januarju 1975 in smrti Franceta Koblarja je bilo brez predsednika (podpredsednik Fran Zwitter ni hotel kandidirati za najvišjo funkcijo), predvsem pa so jo zaradi prepočasne odzivnosti v času spreminjajočih se knjigotrških tokov pestili vse hujši finančni problemi.³³ Izpad prihodkov od knjige, ki naj bi bila natisnjena v visoki nakladi, bi položaj le še dodatno oslabil. Po drugi strani pa je v odnosu do oblasti zadržala večjo stopnjo avtonomnosti kot druge, s strani države ustanovljene založbe. Na to je računal tudi Hofman, ko je menil, da če bo kje lahko roman izšel, bo to pri Slovenski matici. K temu ga je napeljevalo tudi dejstvo, da je bila knjiga že pred tem uvrščena v program Mladinske knjige, ki je avtorju že plačala akontacijo avtorskega honorarja, a je nato celotno zadevo raje sama izpustila iz rok in jo odstopila Slovenski matici.³⁴

³¹ SI AS 1931, A–21–38, 2351.

³² SI AS 1931, A–21–38, 2364.

³³ Gabrič, Slovenska matica v času politične netolerantnosti, str. 47–52.

³⁴ NUK, Ms 1987, mapa 26, Branko Hofman: Ideali, Dopis Štefana Barbariča – Antonu Ingoliču, glavnemu uredniku Mladinske knjige, 8. 9. 1975.

Toda v političnem sistemu enopartijske diktature je bolj kot želja založnika na končno odločitev vplivala trenutna politična situacija. Na izredni seji predsedstva Slovenske maticе, 27. novembra 1975, je podpredsednik Fran Zwitter poročal, da je Hofmanov tekst prejel pozitivni recenziji Bena Zupančiča in Štefana Barbariča in da je avtor opravil korekture po željah prvega recenzenta Zupančiča. Toda ta je bil ravno tisti, ki je prinesel sporočilo, da je treba s tiskom počakati. Težava ni bila v sami vsebini romana, je nakazal Zupančič, saj »je avtor po njunem razgovoru ob rokopisu upošteval njegove pripombe«. Ovire, na katere prej niso mogli računati, so prinesle nove politične zaostritve v Jugoslaviji, zaradi katerih je bilo omenjanje usode informbirojevcev v danih okoliščinah zelo sumljivo početje: »Glede na najnovejše izpade prikritih informbirojevcev pa so organi javne varnosti in javni tožilec mnenja, da bi bila izdaja Hofmanove knjige glede na obravnavano vsebino v danem trenutku neprimerna.« Zato je Beno Zupančič »za mnenje o tematiki knjige« povprašal še tistega, ki je imel pomembno besedo pri oblikovanju založniške politike v Sloveniji tedanjega časa, to pa je bil Mitja Ribičič.³⁵

Ta je bil tudi med osmimi naslovniki posebnega poročila SDV, 4. decembra 1975, ki so ga prejeli najpomembnejši slovenski politiki tistega trenutka.³⁶ Ob že omenjeni četverici Kraigher, Popit, Ribičič, Vipotnik so elaborat prejeli še predsednik slovenske vlade (tedaj uradno Izvršnega sveta Skupščine SRS) Andrej Marinc, sekretar CK ZKS Franc Šetinc ter najpomembnejša Slovenca v jugoslovanski državni strukturi, Edvard Kardelj, ki je bil slovenski član Predsedstva Jugoslavije, in Stane Dolanc, sekretar CK ZK Jugoslavije. V poročilu, ki je plod SDV-jevskega skrivnega dela, najdemo marsikatero podrobnost o nastajanju romana, ki jo ne najdemo v Hofmanovih kasnejših zabeležkah in besedah.

Uvodoma so policijski analitiki navedli, da je Branko Hofman že daljši čas bolj ali manj reden gost pri Janezu Jezeršku, ki so ga v svojem značilnem pretiravanju označili za ekstremnega informbirojevca. Pri zadnjem obisku naj bi razpravljala tudi »o sedanjih družbenopolitičnih akcijah v zvezi z eskalacijo informbirojevščine oziroma aretacijo ilegalne informbirojevske skupine«, kar nakazuje, da je Hofman od Jezerška, ki je bil v tej tematiki bolj podučen, poznal vzroke za občutljivost tematike v povsem konkretnem političnem trenutku. Hofman je v tem pogovoru – več kot očitno je SDV prisluškovala Jezeršku – pojasnil tudi svoje politične poglede na informbirojevce, česar ne najdemo v literarizirani varianti, kjer je v ospredje postavljala humanistično noto. V poročilu SDV je tako navedeno:

»HOFMAN je med drugim dejal, da sta tako mlajša kot srednja generacija na splošno zelo pomanjkljivo informirani o bistvu in pravi vsebini informbirojevščine. Spričo tega naj bi bil zanje informbirojevec že vsak levo usmerjen revolucionar, ki je ideološko opredeljen in kritičen do naše stvarnosti, a ga ni mogoče etiketirati kot ‚črnega‘ ali liberalca. Dejstvo je, meni HOFMAN, da bolj levo od ZKJ ne sme biti nihče, kajti če želiš biti bolj radikalen od partije, si že okarakteriziran za ‚strukturo‘ (bodisi anarhistično ali pa neoinformbirojevsko). Takoimenovani ,ne-

³⁵ A SM, fasc. Zapisniki sej SM 1977–1982, Zapisnik izredne seje predsedstva, dne 27. 11. 1975.

³⁶ SI AS 1931, A–21–38, 2449–2451.

oinformbirojevci‘ so po njegovem ‚pravzaprav tisti levičarji, ki se z birokratsko linijo partije ne strinjajo‘.³⁷

Da je bil seznanjen s preganjanjem neoinformbirojevcev v danem političnem trenutku, je razvidno tudi iz nadaljevanja poročila. Hofman je tako pod vplivom orisanih pogledov aktualno preganjanje neoinformbirojevcev ocenjeval kot »montirano«. Za akcije SDV, aretacije ali zasliševanja ljudi, kot je bil Jezeršek, za katerega je vedel, da ni organizacijsko povezan z nekdanjimi sozaporniki iz drugih delov Jugoslavije, je ocenjeval, da sploh ni nujno, da gre za realno nevarnost, da pa je po politični logiki »potrebno včasih kakšno politično krizo ali problem tudi inscenirati oziroma montirati«. Preganjeni naj bi bili po Hofmanovem mnenju bolj grešni kozli, s katerimi je poskušala oblast prekrivati realne gospodarske težave. Menil je, da niti ni nujno, da za takšnimi akcijami stoji najvišja oblast, temveč gre za oblastnike na nekoliko nižji ravni, za »primitivce«, ki vse skupaj zmontirajo »na določen zvočnik, na zvočnik delavskega razreda, ki ima nizek standard«. Da je šlo pri preganjanju neoinformbirojevcev za izmišljeno policijsko akcijo, je menil tudi Jezeršek in se spraševal, kdo sploh je pravi komunista, ali on, ki je vztrajal na komunistični liniji, ali ZKJ, ki je po njegovem mnenju prevzela stališča socialne demokracije.³⁸

Osrednja tema pogovora pa je vendarle bil roman *Noč do jutra*. Jezeršek, ki je bil »poglavitni svetovalec in recenzent pri pisanju tega dela (skupaj sta prediskutirala domala vsa poglavja), je vseskozi navdušen nad sporočilom in vsebino te knjige«. Prepričan je bil, da gre za prvo pisanje na to temo, ki je v ospredje postavilo moralna načela (in ne političnih pogledov), zato se je tudi strinjal s Hofmanovo odločitvijo, da spremeni naslov romana iz *Idealist* v *Noč do jutra*. Policijski analitiki so po svoji logiki, čeprav so že pred tem zapisali, da gre za dolgotrajna srečevanja, dodali še sklep o rezultatu organiziranih priprav, po katerih naj bi knjiga izšla ravno v času preganjanja neoinformbirojevcev. Gre za absurden sklep, saj ni pojasnjeno, kako bi lahko Hofman in Jezeršek vplivala na odločitve založnice, društva Slovenska matica, in financerja, državne Kulturne skupnosti Slovenije, da knjigo uvrstita v program (ravno) za leto 1975. Ker sta sogovornika predvidevala, da bi lahko bila poklicana na zaslišanje, sta se dogovorila tudi za taktiko prikrivanja informacij. Hofman je Jezeršku dejal: »Nikoli, niti v sanjah nisem jaz od tebe ničesar izvedel ... ti mi nisi o tem nikoli govoril, si boš zapomnil?« Hofman je dodal, da bo na morebitnih zaslišanjih kot glavna vira informacij navedel represiranega informbirojevca Ludvika Mrzela in kot uslužbenca organov za notranje zadeve Zlatka Seliškarja. S tem ne bi kompromitiral nikogar, saj sta bila oba že pokojna. Jezeršek se je strinjal s tem predlogom, saj sta bila oba v pogovorih z ljudmi, ki sta jima zaupala, zgovorna in nista skrivala, kaj se je dogajalo za zaprtimi stenami zaporov in taborišč.³⁹ Povsem možno torej je, da sta bila tudi omenjena Hofmanu ustna vira za literarizirani opis odnosa zasliševalca in zaslišanega pri policijsko

³⁷ SI AS 1931, A–21–38, 2449.

³⁸ SI AS 1931, A–21–38, 2449–2450.

³⁹ SI AS 1931, A–21–38, 2450.

montiranih političnih postopkih. Sogovornika sta razpravljala še o nekaterih drugih izobražencih in slovenskih kulturnopolitičnih vprašanjih, ob koncu pogovora pa je Hofman »ponovno izrazil zaskrbljenost spričo pričakovanih reakcij v zvezi z njegovim novim romanom. Skoraj prepričan je, da bo dobil ‚črno piko‘ ter zato ne pričakuje nikakršnih ‚izrazitih poklonov‘. Zaradi tega predvideva, da ga bodo v bodoče ‚držali‘ nekje na ‚stranskem tiru‘, kar pa mu, kot izjavlja, ustreza.«⁴⁰

Ob zaskrbljenosti jugoslovanskega državnega vodstva do odnosa Sovjetske zveze do njih na domači sceni niso bili pripravljeni tolerirati ljudi, ki so po njihovem mnenju simpatizirali s Sovjetsko zvezo. Ker je bil eden od teh tudi junak Hofmanovega romana, je v času politično monolitne oblasti senca dvoma oblastnikov samoumevno preskočila tudi na avtorja knjige. Čeprav jugoslovanska oblast nikakor ni bila tako rigidna kot komunistične oblasti v drugih vzhodnoevropskih državah, je bilo zanj ob povečani aktivnosti neoinformbirojevcev (ne glede na to, koliko je bilo to sploh realno) izdajanje knjig o taboriščnih letih na Golem otoku vsekakor nezaželeno. Ko so se začele težave, se je za usodo knjige pozanimala tudi predstojnica avtorske agencije Nada Kraigher. Hofman ji je omenil, da je Beno Zupančič naročil Slovenski matici, naj tisk ustavijo, da je sam pripravljen na umik romana iz programa, ker je on »pisatelj in ne politik, niti ideolog«, pri delu pa so ga vodili »notranji nagibi, človeški, zelo iskreni in pošteni«. Nada Kraigher je Hofmanu zatrdila, da je imela ona na začetku nekaj zadržkov, saj se je zavedala, da bi knjiga lahko koga zmotila, da pa je bil ravno Beno Zupančič tisti, ki je spodbujal natis dela, ko pa je prišlo do spremembe političnega položaja, je spremenil tudi stališče do izdaje Hofmanovega romana. Kraigherjeva je dodala, da ima knjiga »toliko človeških problemov in je toliko dragocena, da jo je škoda pustiti v bunker samo zaradi tistega dela, ki je mene motil«. Hofmanu je še obljubila, da bo poskušala še sama govoriti z Zupančičem, kaj bi bilo vseeno možno storiti, da bi knjiga prišla med bralce.⁴¹

Branko Hofman se tiste dni ni srečeval le s prijatelji in znanci, temveč je bil deležen tudi nekaj neprijetnih soočenj z odločujočimi v državi, čeprav v dosegljivi dokumentaciji ni zabeleženo, da bi bil klican na uradno zaslišanje na policijo. »Oblastnike je predvsem zanimalo, kdo mi je dal podatke o tem, kdo je iz kroga dobro obveščenih razkril grozoto Golega otoka. Kajti iz lastnih izkušenj tega nisem poznal, saj nisem bil zaprt na Golem otoku,« je leta po izidu knjige pripovedoval Hofman.⁴²

Hitra pot v bunker

Na zaplete, sprožene sredi novembra 1975, še v začetku istega meseca ni računala niti založnica Slovenska matica niti oblast niti Beno Zupančič kot vezni člen med njima. Ob nejasni pat poziciji je gordijski voz naposled presekala avtor sam. Po tehtnem premisleku in verjetno še kakšnih (nedokumentiranih) posvetih se

⁴⁰ SI AS 1931, A–21–38, 2451.

⁴¹ SI AS 1931, A–21–38, 2450.

⁴² Mencinger, Branko Hofman, str. 7.

je Hofman odločil, da ne namerava biti povod za novo politično afero. Upravnemu odboru Slovenske matice je 2. decembra 1975 poslal dopis:

»Glede na politična opozorila, da bi se utegnil moj roman ‚Noč do jutra‘ zlorabiti proti naši družbi in tudi meni osebno, predlagam upravnemu odboru Slovenske matice, da se roman umakne s programa. Ker vem, da je roman že natisnjen, se opravičujem zaradi težav, ki bodo nastale z vašo redno knjižno zbirko, vendar mislim, da je tako bolje za Slovensko matico in zame.«⁴³

Iz tiskarne, v kateri so že stiskali pole, so založnico vprašali, kaj naj zdaj storijo z gradivom, ki je ležalo pri njih. Predloga, da bi natisnjene pole uničili, predsedstvo Slovenske matice ni potrdilo in je sklenilo, naj o postopanju odloča upravni odbor, katerega član je bil tudi Beno Zupančič. Tajnik-urednik Štefan Barbarič, ki zaradi bolezni na sejo predsedstva 17. decembra 1975 ni prišel, je poslal pisno mnenje in predlagal, naj tiskarni sporočijo, da razveljavljajo naročilo in prevzemajo dotlej nastale stroške. V tej formulaciji uničenje že natisnjenih pol ni bilo omenjeno.⁴⁴ Tiskarna je morala torej počakati na odločitev založbe, saj kljub preklicu naročila ne bi bila finančno prikrajšana.

Seja upravnega odbora je sledila v začetku naslednjega leta, 9. januarja 1976. Barbarič je »navzočim odbornikom še enkrat prebral pismo B. Hofmana«, odborniki pa so se spraševali, kaj sedaj. Beno Zupančič je pojasnil politični vidik problema in »obrazložil navzočim situacijo romana glede na zadnje izbruhe informbirojevstva, ki so segli tudi na področje kulturne dejavnosti. Knjiga B. Hofmana, je dejal tov. B. Zupančič, ni napisana sovražno, vendar upošteva možnosti zlorabe sodi, naj knjiga ne izide, postavljene pole pa se naj uničijo. Obenem je povedal, da mu je tajnik Kulturne skupnosti Slovenije tov. Balažič obljubil, da bo Matici nakazana celotna odobrena subvencija za zbirko SM 1975. Tako bi bili kriti vsi finančni stroški tiskarne za tisk knjige Branka Hofmana.«⁴⁵

Da v primeru izločitve že natisnjene knjige, ki je čakala na vezavo, Slovenska matica ne bi trpela finančne izgube, je potrdil tudi Tine Logar, češ da mu je to sporočil predsednik SAZU Josip Vidmar. Glede finančne izgube je ostajalo odprto vprašanje plačila avtorju, a so menili, da se lahko Hofmanov dopis razume kot odpoved pogodbe in da avtorskega honorarja ni treba izplačati. Za Slovensko matico torej ni bilo kočljivo finančno vprašanje, temveč ugled, saj so morali že dvakrat v istem letu po političnih posredovanjih spreminjati napovedani program za leto 1975. (Zato so bili pazljivi tudi pri tretji knjigi, spominih pokojnega predsednika Franceta Koblarja, ki so pod naslovom *Moj obračun* izšli leta 1976.) Zupančičev predlog, da naj bi natiskane pole uničili, ni naletel na odobravanje drugih članov upravnega odbora. Podpredsednik Franjo Smerdu je predlagal, »da bi se glede na razpoložljiv prostor v skladišču Matice ves material prenesel v Matičine prostore

⁴³ NUK, Ms 1987, mapa 26, Branko Hofman: Ideali, Dopis Branka Hofmana – Upravnemu odboru Slovenske matice, 2. 12. 1975.

⁴⁴ A SM, fasc. Zapisniki sej SM 1977–1982, Zapisnik izredne seje predsedstva z dne 17. 12. 1975.

⁴⁵ A SM, fasc. Zapisniki sej SM 1977–1982, Zapisnik (14.) seje upravnega odbora Slovenske matice, 9. januarja 1976.

z obvezo upravnega odbora, da se shranjeno gradivo ne bo zlorabljalo. Zapečateno gradivo prevzame predsedstvo Matice v imenu odbora na lastno odgovornost.« Podpredsednikov predlog je nemudoma podprl urednik Štefan Barbarič. Upravni odbor je – v nasprotju s prvotnim Zupančičevim predlogom, ki je verjetno užival podporo višjih političnih krogov – potrdil Smerdujev predlog. Ker je šlo v tem primeru za očiten poskus skrivne zakulisne cenzure, je lahko vodstvo Slovenske matice takšno odločitev sprejelo tudi zato, »ker o zadevi ni bil sprožen pravni postopek«. Da ne bi tiskarna ravnala v nasprotju z željami naročnika in plačnika, naj bi jo čim hitreje obvestili o prevzemu natisnjenih pol.⁴⁶ Pod vodstvom podpredsednika Franja Smerduja je nato tričlanska komisija Slovenske matice 23. februarja 1976 prevzela pakete z nevezanimi natisnjenimi polami romana Branka Hofmana, na vsakega pritisnila pečat Slovenske matice in jih spravila na varno v tretje nadstropje domovanja Slovenske matice, ki je tedaj nosilo naslov Trg osvoboditve 7.⁴⁷

Ko so se pri Slovenski matici odločili, da bodo knjigo spravili v bunker, ni mirovala niti SDV. Njeni uslužbenci so v času priprav na sodne procese proti neoinformbirojevcem obiskali tudi Janeza Jezerška, ki je v tistem obdobju zaradi težav z nogo hodil od enega kirurga do drugega. Ko mu je policist naštel nekaj imen njegovih znancev, ki so jih zaprli, ga je povprašal, kdo od teh ga je v zadnjem času obiskal in »o čem smo se menili«. Jezeršek je lahko obširneje razlagal le o zdravstvenih težavah, da pa bi stari znanci, ki jih je morda videl po nekaj letih, kovali zarote in pripravljali rušenje državne oblasti, bi ga le stežka prepričali. Ko je kasneje izvedel, da so bili nekateri izmed njih obsojeni na visoke zaporne kazni, je pomislil: »Sami stari in betežni upokojenci, ki so okusili grozote Golega otoka, ki so bili nekoč revolucionarji, sedaj pa niso imeli ne volje ne moči, da bi zrušili še kakšno oblast. Nič čudnega pa ni, če ji niso pritrjevali, saj jih je prikrajšala za del življenja, za zdravje in za srečo.«⁴⁸ Ker sta bila v času tesnega sodelovanja soglasna v številnih političnih ocenah aktualnega dogajanja, bi lahko sklepali, da je dogodka podobno ocenjeval tudi Branko Hofman. Od ostarelih, življenjsko izmučenih ljudi, četudi so nekateri še vedno zagovarjali ortodoksno varianto komunističnega sistema, ni grozila realna nevarnost, saj niso mogli računati skorajda na nikakršno podporo državljanov Jugoslavije.

Z razpletom zgodbe romana *Noč do jutra*, čeprav mu je bila onemogočena pot med bralstvo, SDV vseeno ni bila najbolj zadovoljna. Ob koncu leta 1975 je slovenskemu političnemu vodstvu poročala, da poskuša Slovenska matica ohraniti natis in ne pristaja na uničenje gradiva, da »želi natisnjene materiale Hofmanovega romana spraviti v ‚bunker‘, češ da roman ‚ni bil uradno prepovedan‘ in da bi ob ‚ugodnejših notranjih razmerah morda lahko izšel‘. V tem smislu pričakujejo rešitev, do katere naj bi prišlo v razgovoru Branka HOFMANA s predsednikom RK SZDL

⁴⁶ A SM, fasc. Zapisniki sej SM 1977–1982, Zapisnik (14.) seje upravnega odbora Slovenske matice, 9. januarja 1976.

⁴⁷ A SM, fasc. Zapisniki sej SM 1977–1982, Zapisnik o prevzemu dotiskanih pol romana Branka Hofmana *Noč do jutra*, 23. 2. 1976.

⁴⁸ Jezeršek, *Medaljonskega časa*, str. 161.

tov. RIBIČIČEM, ki pa je preložen na čas po novem letu«. ⁴⁹ Vprašanje je, ali je do tega razgovora sploh prišlo, po arhivski dokumentaciji sodeč je to malo verjetno. Vsekakor je bilo malo zadoščenje vodstva Slovenske matice vsaj to, da so roman odrešili pred še bolj črno usodo, kakršno je npr. slabo desetletje pred tem doživela pesniška zbirka Franceta Balantiča *Muževna steblika*, ki je že bila natisnjena, a nato po posredovanju »od zgoraj« skorajda v celoti uničena. Pisatelj Drago Jančar, ki je pet let kasneje nasledil Štefana Barbariča na uredniškem mestu, je omenil, da mu je bila po prihodu na Matico »najbolj všeč zgodba«, ki jo je izvedel od tajnice Andreje Mejač, »da ‚gospodje‘ iz UO niso dovolili uničenja natisnjenih pol, ker je to Matičina lastnina«. ⁵⁰

Noč do jutra je morala »v bunker« na Trg osvoboditve, čakajoč, da bi jo nekoč nekdo osvobodil. Knjigo je prekrila temina noči, da bi ji kaj kmalu posijalo jutranje sonce, pa v trenutnih političnih razmerah ni bilo verjetno. Z izidom niso bili zadovoljni niti pri Slovenski matici niti oblastniki. Še najmanj pa je bil lahko z izidom zadovoljen avtor, saj ga ni prizadela zgolj zaustavitev izida romana *Noč do jutra*. »V istem času so zaradi tega ustavili tiskanje pesniške zbirke Lok, zadržali izdajo knjige Pogovori s slovenskimi pisatelji, zaplenili pesniško zbirko Biljek, ki bi morala iziti v Črni gori, in še marsikaj«, je štirinajst let kasneje pripovedoval Branko Hofman. ⁵¹

Dolgotrajno osvobajanje iz bunkerja

Natisnjene nevezane pole Hofmanovega romana so tako obtičale v žigosanih paketih v zaprtih prostorih tretjega nadstropja Slovenske matice. Kdaj naj bi politične razmere omogočile zaključek projekta, pa je seveda najbolj zanimalo avtorja romana. Ta je ostal brez romana pa tudi brez dokončnega poplačila svojega truda, zato je septembra 1976 Slovenski matici pisal, da ker je roman postal njena last, naj založba v skladu s pogodbo zavzame »stališče do izplačila mojega honorarja«. ⁵² Še isti mesec mu je bil izplačan še preostanek honorarja, založnica pa je, kot je bilo obljubljeno, od Kulturne skupnosti Slovenije dobila celotno subvencijo za (neizdano) delo. Slovenska matica v težavnih razmerah, saj ni imela predsednika, ni imela z novo zakonodajo usklajenega statuta, z njo predvidenega založniškega sveta kot širšega družbenega organa, ki odloča o programu, vsekakor ni imela (formalno) ustreznih sogovornikov, ki bi lahko pereče probleme usklajevali s financerji njene dejavnosti in z oblastmi. Do radikalnega preobrata glede tega manka je prišlo po občnem zboru 20. decembra 1978, ko je predsedniško mesto prevzel akademik dr. Bogo Grafenauer. Ta je najprej poskrbel za ureditev statutarne nerešenih zadev in po letu in pol je imela Slovenska matica vse zadeve usklajene

⁴⁹ SI AS 1931, A–21–38, 2561–2562.

⁵⁰ AA, E-pošta Draga Jančarja – avtorju, 7. 6. 2021.

⁵¹ Mencinger, Branko Hofman, str. 7.

⁵² NUK, Ms 1987, mapa 26, Branko Hofman: Ideali, Pismo Branka Hofmana – Slovenski matici, 9. 9. 1976.

z veljavnimi predpisi. Dobila je založniški svet, ki je bil v očeh zakonodajalcev zamišljen tudi kot zakamuflirani organ državne cenzure, pri Slovenski matici pa te vloge zaradi svoje sestave nikakor ni mogel igrati. S posodobitvijo založniškega programa, organiziranjem odmevnih simpozijev in oživitvijo izhajanja *Glasnika Slovenske matice* je društvo hitro izboljševalo svoj rating med izobraženstvom in v širši družbi.⁵³ Glede prvega, založniškega programa, je Grafenauer ob sklenitvi svojega več kot devetletnega predsednikovanja na prvo mesto postavil dve deli:

»Med posebej pomembnimi knjigami – tudi za slovensko širše življenje – moram tu omeniti Hofmanov roman *Noč do jutra*, ki nam ga je uspelo osvoboditi iz ‚zapora‘ in ki se je izkazal kot najodmevnejše delo o problemih položaja po Kominformu in v zvezi z Golim otokom, in poleg tega Rebulov dnevnik *Vrt bogov*, ki je sprva zbudil precej buren odmev, pa se je pozneje po mirnejših razgovorih vendarle uveljavilo mnenje, da je bilo prav, da smo knjigo postavili v svoj knjižni program.«⁵⁴

Grafenauer je pobudo za dokončanje projekta izdaje Hofmanove knjige sprožil že v prvem letu predsednikovanja. Povod za pogovor delegacije Slovenske matice pri predsedniku SZDLS Mitji Ribičiču in predsedniku Kulturne skupnosti Slovenije Ivu Tavčarju je bilo sicer usklajevanje Matičinih statutarnih zadev z zakonodajo, a je Grafenauer priložnost izkoristil tudi za vprašanje, ali še obstajajo politični zadržki do Hofmanovega romana. Oktobra 1979, ko je o tem poročal upravnemu odboru, je omenil, da sicer ta del pogovora »ni zajet v zapisniku z Mitjem Ribičičem«.⁵⁵ Ali naj bi to pomenilo nelagodje oblasti ob omenjanju težav z zakulisno cenzuro, sicer ni jasno. Da pa je bilo vprašanje dejansko neposredno naslovljeno na predstavnike oblasti, sta avtorju romana sporočila podpredsednik Franjo Smerdu in tajnik-urednik Štefan Barbarič. Hofman je bil nad tem navdušen in je hipoma pisal upravnemu odboru Slovenske matice: »Zahvaljujem se vsem, ki so podprli izid moje knjige, posebno še, ker so edino člani Slovenske matice pokazali v zadnjih letih toliko odločnosti, da so se večkrat zavzeli zame in za moje slovstveno delo.« Omenil je, da je v zadnjih štirih letih, od leta nesojenega izida knjige, v državi izšlo veliko knjig, »ki so vsebinsko in tematsko bolj sporna od mojega«, pa nista ne založba ne avtor trpela nobenih posledic. Ker je bil »v teh štirih letih zaradi neobjavljenega romana deležen velikih nevšečnosti in ponižanj«, ni želel, da se to stanje podaljšuje na »še novih štirih let«. Predlagal je, naj knjiga izide v šestih mesecih, saj je že natisnjena, toliko časa pa je še pripravljen počakati, »ker se čutim zaradi vaše moralne podpore tudi sam moralno vezanega do Slovenske matice«.⁵⁶

Vendar pa tako hitro ni šlo, saj so se na sestanku pri Mitji Ribičiču 28. oktobra 1979 dogovorili, da »naj bi o tem razpravljali novo konstituirani založniški svet

⁵³ Več glej: Simoniti, Bogo Grafenauer kot predsednik Slovenske matice; Gabrič, Grafenauer in Gestrin v vodstvu Slovenske matice.

⁵⁴ Grafenauer, Predsednikovo poročilo, str. 2.

⁵⁵ A SM, fasc. Zapisniki 1977–1982, Zapisnik seje upravnega odbora Slovenske matice, 17. 10. 1979.

⁵⁶ NUK, Ms 1987, mapa 26, Branko Hofman: Ideali, Pismo Branka Hofmana – Slovenski matici, 9. 9. 1976.

Matice»,⁵⁷ kar pomeni, da je moral biti najprej dokončan postopek usklajevanja Matičinega delovanja z veljavno zakonodajo. To je izdajo premaknilo še za več mesecev, kar pa je po drugi strani ob kroženju informacij v ozko povezani slovenski kulturni srenji povečalo število pobud za dokončanje izdaje romana. Predsedniku Slovenske matice je v imenu odbora Društva slovenskih pisateljev aprila 1980 pisal tudi novi predsednik društva Tone Pavček in ga spodbudil, naj bi »vaš novi založniški svet v skladu z dolžnostmi in pravicami, ki mu jih daje novi zakon o založništvu, ponovno pretresel možnosti izida Hofmanove knjige«.⁵⁸

Založniški svet Slovenske matice se je prvič sestal 22. maja 1980 in se konstituiral z izvolitvijo Bruna Hartmana za predsednika sveta. Že dejstvo, da se je konstitutivna seja na koncu zavlekla z obširno razpravo o načinu »sprostitve izdaje romana Branka Hofmana Noč do jutra«, nakazuje, koliko pomena je vodstvo Slovenske matice pripisovalo izidu te knjige. Predsednik Grafenauer je poročal o sklepu dogovora na obisku pri Mitji Ribičiču, da je odločitev »prepuščena založniškemu svetu SM«. Ta je sklenil, da »upoštevaje dana dejstva in ocene, ki so bile napisane leta 1975, podpre predlog o sprostitvi izdaje romana Branka Hofmana«, predsednika Grafenauerja pa zadolžil, da o tem pisno obvesti predsednika SZDLS Mitjo Ribičiča.⁵⁹ Ribičič ni odpisal na vlogo Slovenske matice, pozitiven signal pa je prišel od Bena Zupančiča, ki je 22. junija 1980 v pogovoru z Grafenauerjem in Zwittrom »izrazil zadovoljstvo glede končne izdaje romana«.⁶⁰ Grafenauer je z dogajanjem 25. junija 1980 seznanil člane upravnega odbora, da je že pisal in da »brž ko bo tov. Ribičič odgovoril na pismo predsednika Grafenauerja, bomo o tem obvestili avtorja tov. Hofmana«.⁶¹ Toda uradnega odgovora Mitje Ribičiča niso dočakali, verjetno zato, ker bi s tem posredno priznal odgovornost političnega vrha za cenzurni poseg in večletno ležanje nevezane knjige v zaprtem prostoru. Na naslednji seji založniškega sveta Slovenske matice konec oktobra 1980 je nato to vprašanje vnovič sprožil predsednik sveta Bruno Hartman, dogovorili pa so se, da bo Savin Jogan, ki ga je v svet delegirala SZDLS, »v kratkem osebno govoril s tov. Mitjem Ribičičem in o tem obvestil dr. Hartmana. O stanju stvari bo tov. Hofman telefonično dobil potrebno obvestilo.«⁶²

Savin Jogan se je na seji »najprej pozanimal, ali je Matica o prepovedi natisa Hofmanovega romana dobila kakršenkoli sklep Predsedstva SRS ali drugega organa. Odgovor je bil, da so bili o tem le telefonsko obveščeni«, je zabeležil v

⁵⁷ A SM, fasc. Zapisniki 1977–1982, Zapisnik seje upravnega odbora Slovenske matice, 17. 10. 1979.

⁵⁸ NUK, Ms 1987, mapa 26, Branko Hofman: Ideali, Pismo predsednika Društva slovenskih pisateljev Toneta Pavčka – Slovenski matici, 9. 9. 1976.

⁵⁹ A SM, fasc. Zapisniki 1977–1982, Zapisnik prve seje založniškega sveta Slovenske matice, 22. 5. 1980.

⁶⁰ NUK, Ms 1987, mapa 26, Branko Hofman: Ideali, Potek Hofmanovega romana Noč do jutra (Ideali), 1. 4. 1981.

⁶¹ A SM, fasc. Zapisniki 1977–1982, Zapisnik seje upravnega odbora Slovenske matice, 25. 6. 1980.

⁶² A SM, fasc. Zapisniki 1977–1982, Zapisnik druge seje založniškega sveta Slovenske matice, 28. 10. 1980.

spominskem zapisu. V naslednjih dneh se je o tem pogovarjal z Ribičičem, ki je Jogan vprašal, ali pozna knjigo in kakšno je njegovo mnenje o njej. Jogan mu je odvrnil, »da je knjiga zelo berljiva. Avtor verjetno zanj ne bo kandidiral za Nobelovo nagrado, vendar je njena izdaja pomembna zaradi tega, ker bodo bralci, zlasti pa mlajše generacije, na ta način dobile vsaj prvo sliko o zaostreni situaciji v Jugoslaviji po resoluciji IB in o Golem otoku«. Nato je Ribičiča nagovarjal, naj se pri Predsedstvu SRS, katerega član je bil po funkciji, »zavzame za umik prepovedi tiska knjige ali vsaj obrazložen sklep o razlogih za zadržanje tiskanja«. Ribičič mu je sicer to obljubil, a ga kasneje obvestil, da se na seji Predsedstva »niso dogovorili niti načelno o takem sklepu, niti o njegovi vsebini in datumu sprejema«. ⁶³

Nekaj dni po pogovorih na Predsedstvu SRS je Jogan prejel še dva telefonska klica, najprej odgovornega za področje varnosti pri tem organu. Povedal mu je, »da Ribičičev predlog ni naletel na splošno podporo, ker da politična in varnostna situacija v državi za kakršno koli javno opredeljevanje v tej smeri ni vzpodbudna«. Kakšen dan kasneje pa ga je poklical še namestnik republiškega sekretarja za notranje zadeve Tomaž Ertl in ponovil pomisleke, ob tem pa ga je še »zanimalo, če kdo stoji za temi predlogi«. Jogan je, kljub začetnemu nezaupanju oblastnikov, med pogovori le zaznaval korake naprej v pravo smer. ⁶⁴

Brez dokončnega imprimaturja sta na srečanju z Ribičičem ostala tudi Grafenauer in Hartman. Drago Jančar, ki je postal januarja 1981 urednik Slovenske matice, je omenil, da je Grafenauer poročal o sestankih na SZDLS in Kulturni skupnosti Slovenije na sejah Matice, »a ne vem, da bi bilo karkoli direktno političnega v zvezi z zadržki glede ‚sovražne‘ vsebine romana ali kaj podobnega«. Kot novincu, ki ni poznal podrobnosti, mu je tajnica Andreja Mejač pojasnila, »da se Jogan trudi za izdajo romana«. Predsednik Grafenauer pa je vsekakor hotel imeti nekaj na papirju, da se »Matico zaščiti pred morebitnimi novimi težavami«. ⁶⁵

Politiki so se očitno izogibali izrekanju dovoljenj, ker naj to ne bi bilo v njihovi pristojnosti. Slovenska matica je vsekakor hotela izdati *Noč do jutra*, četudi kakšen mesec kasneje, saj je bil knjižni program za leto 1980 vendarle potrjen že dosti prej in na njem tega naslova še ni bilo. Na občnem zboru 26. februarja 1981 pa so navzoči menili, da je čakanja dovolj in da je treba projekt izpeljati do konca. Salomonsko rešitev glede tega, da je Slovenska matica hotela dobiti imprimatur od visokega političnega foruma (ker je bil ta odgovoren za zastoj pri izdaji leta 1975), ta pa ga ni hotel dati (ker naj za to ne bi bil pristojen), so razrešili na pogovoru na Slovenski matici 7. aprila 1981. Po pregledu kronologije zapletov pri izdaji knjige in ugotovitvi, da so izpolnjeni vsi pogoji, omenjeni v pogovoru med Mitjo Ribičičem in predstavniki Slovenske matice oktobra 1980, »navzoči ugotavljajo, da ni več nobenih zadržkov za izid Hofmanovega romana NOČ DO JUTRA«. Pod zapis so se podpisali član predsedstva SZDLS in njen predstavnik v založniškem svetu Matice Savin Jogan, predsednik Slovenske

⁶³ AA, Savin Jogan: Izjava, 14. 6. 2021.

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ AA, E-pošta Draga Jančarja – avtorju, 7. 6. 2021.

matice Bogo Grafenauer, predsednik njenega založniškega sveta Bruno Hartman in novi tajnik-urednik Matice Drago Jančar.⁶⁶

Potrebna je bila le še finalizacija, nov natis prvih strani, saj je bilo treba letnico spremeniti v 1981, in zadnje pole, pa izdelava novega ščitnega ovitka in vezava knjige. Branko Hofman je zahteval še vstavev pripisa na koncu knjige, za tistim spravnim stavkom, ki je bil predviden za ščitni ovitek iz leta 1975. Temu naj bi sledil stavek: »Napisano v letih 1968–1974«, je pisal Hofman in dodal: »Na tem vztrajam in tudi tovariš Jogan se strinja.«⁶⁷ V roman je bil tako na koncu dodan podatek, ki je tudi nepoučenega bralca opozoril, da se je s knjigo dogajalo nekaj nenavadnega, če je od natisa zadnje pikice preteklo že toliko let.

Ko je Savin Jogan prevzel vlogo mediatorja med Slovensko matico in SZDLS, so stvari hitro stekle. Napisati je bilo treba novo besedilo za ščitni ovitek. Hofman je zapis uskladal z Joganom in ko je sporočil, da bo korekturo opravil sam, je prosil za dva odtisa, »ker bom enega pokazal tudi tovarišu Joganu«.⁶⁸ Grafenauer je o soglasju teden pozneje poročal upravnemu odboru in omenil, »da je rokopis že v tiskarni, kjer se veže in dotiskuje nova prva in zadnja stran ter nov tekst za zavih knjige«.⁶⁹ Konec maja 1981 pa je tajnik-urednik Drago Jančar poročal založniškemu svetu, da je roman končno izšel, »potem ko so bili odpravljeni vsi zadržki glede izida tega dela in podpisan dogovor med predstavniki SZDL in SM«.⁷⁰

Epilog – Habent sua fata libelli

S predzgodovino, kakršno je doživel, je bilo Hofmanovemu romanu *Noč do jutra* usojeno, da postane knjižna uspešnica. Že poleti 1981 so bile objavljene prve ugodne kritike romana, ki so se zgostile po njegovi uradni predstavitvi na tiskovni konferenci 28. septembra 1981.⁷¹ Knjiga je bilo iskano blago, relativno visoka naklada 2000 izvodov pa se je kmalu izkazala kot prenizka. Hofmanov roman je precej prispeval pri begu Slovenske matice iz rdečih števil, saj ga je predsednik gospodarskega odseka Ferdo Gestrin omenil kot enega glavnih vzrokov, da se je finančno gledano za Slovensko matico leto 1981 »izšlo izjemno ugodno«.⁷² Dve leti po izidu knjige je gospodarski odsek pod Gestrinovim vodstvom že načrtoval ponatis v vnovični višini 2000 izvodov, dosegli pa so tudi dogovor, da bo polovico

⁶⁶ NUK, Ms 1987, mapa 26, Branko Hofman: Ideali, Zapis o pogovoru o izidu knjige Branka Hofmana NOČ DO JUTRA, 7. 4. 1981.

⁶⁷ NUK, Ms 1987, mapa 26, Branko Hofman: Ideali, Pismo Branka Hofmana – Andreji (Mejač; tajnici Slovenske matice), 28. 3. 1976.

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ A SM, fasc. Zapisniki 1977–1982, Zapisnik seje upravnega odbora Slovenske matice, 13. 4. 1981.

⁷⁰ A SM, fasc. Zapisniki 1977–1982, Zapisnik III. seje založniškega sveta Slovenske matice, 28. 5. 1982.

⁷¹ *Odmevi na Matičine knjige*, str. 64–65.

⁷² A SM, fasc. Zapisniki 1977–1982, Zapisnik seje upravnega odbora Slovenske matice, 25. 2. 1982.

naklade financiral in prevzel knjižni klub Svet knjige.⁷³ Še nekaj let po izidu knjige je Gestrin omenjal Hofmanov roman kot enega od »krivcev« za ugodno finančno bilanco zadnjih let. Ponatis se ni prodajal nič slabše kot prva izdaja in na seznamu knjig na zalogi, ki ga je Slovenska matica objavila leta 1986, Hofmanov roman ni naveden.⁷⁴ V tem času so lahko po Evropi knjigo brali tudi v italijanskem, hrvaškem in nemškem prevodu, do konca desetletja pa so izšli še prevodi v češkem, poljskem in madžarskem jeziku.

Hofmanovo ime in naslov njegovega romana sta se v osemdesetih letih redno pojavljala ob naštevanju del, ki so imela pomembno vlogo v t. i. kritičnem valu iz kulturnih krogov. Hrvaški zgodovinar Dušan Bilandžić ga je navedel med štirimi naslovi romanov, ki so najbolj vplivali na burne polemike o postopanju oblasti do informbirojevcev v letih 1981 in 1982. Najprej sta bila sicer omenjena romana Antonija Isakovića *Tren I* (izšel leta 1976) in predvsem *Tren II*, ki so ga bralci dobili v roke leta 1982.⁷⁵ Novosti so najbolj odmevale v Srbiji in Sloveniji, medtem ko je šel tok na Hrvaškem pod vplivom ideologov iz vrha CK ZK Hrvatske v nasprotno smer. Pod vodstvom Stipeta Šuvarja so maja 1984 organizirali posvet o neprimernih pojavih v kulturi, zbrano gradivo z imeni piscev in njihovih del pa je kasneje dobilo več vzdevkov, od bele knjige pa do cvetja zla. Branko Hofman in *Noč do jutra* sta bila med največkrat omenjanimi imeni bele knjige. Poudarki iz ocen in javnih nastopov Hofmana ob predstavitvah romana so vsi izpostavljali tematiko Golega otoka,⁷⁶ torej ime, ki v knjigi ni neposredno omenjeno. Gledano iz jugoslovanske perspektive je Hofmanov roman postal aktualen z objavo v jeziku, ki ga je razumela večina prebivalcev Jugoslavije. Problem, da je bil roman objavljen tako pozno, dosti let po tem, ko je bil napisan in preden so nastala nekatera druga dela s sorodno tematiko, pa so večkrat izpostavili slovenski pisci in novinarji.

Obširneje je Hofman o tem spregovoril Francetu Piberniku za *Pogovore s slovenskimi pisatelji*, objavljenimi leta 1983. Tematike se je lotil, je zapisal Hofman, ker »ne prenesem pa božjega občestva, ki se zateka k tabujem, farizejstvu, mitologiziranju in k dvojnimi resnicam«. Zato je hotel spregovoriti o smradu, ki je prekrival dogajanje na Golem otoku, in »pomesti smeti izpod preproge«, saj to »sodi k moralni higieni«. Poudaril je enkrat za vselej, da Peter ni upodobljen po nobenem modelu, ampak je »lepljenka različnih usod«. Branil pa je dvojno zasnovu romana z Minkino zgodbo (kar so ob analiziranju romanov o golotoških usodah poročevalci večinoma spregledovali), saj je hotel izpostaviti, da je dogma pravzaprav ubijala Petra, Kovača in Minko, a so njihove odločitve in usode vseeno zelo različne.⁷⁷

Da je bil Hofman s cenzurnim posegom prikrajšan za primat prvega, ki je načel golotoško tematiko, je ob pisateljevi šestdesetletnici leta 1989 izpostavila novinarka *Gorenjskega glasu* Lea Mencinger. Ko je omenila, da leta 1975 »resnica

⁷³ A SM, fasc. Zapisniki 1983–, Zapisnik seje Gospodarskega odseka, 26. 10. 1983, in Zapisnik seje Gospodarskega odseka, 9. 11. 1983.

⁷⁴ Slovenska matica ima na zalogi, str. 88–92.

⁷⁵ Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita*, str. 179.

⁷⁶ Nikolić, Cvetković, Tripković (ur.), *Bela knjiga – 1984*, str. 84, 87, 176–178, 203–204.

⁷⁷ Pibernik, *Čas romana*, str. 145–147.

o Golem otoku – v literarni obliki – še ni mogla na dan« in da je bil »prvi, ki je s knjigo spregovoril o nekaterih neprijetnih resnicah pri nas«, je Hofman odvrnil:

»Resnica vedno pride na dan. Že med pisanjem in zbiranjem gradiva sem vedel, da ne bo šlo brez problemov, prav pričakoval sem jih. Po značaju nisem naklonjen vdajam, izzivalec v meni se vse prerad oglašča. Ko je knjiga izšla, ni nihče zanikal, da vse, o čemer govori, ni res. Oblastnike je predvsem zanimalo, kdo mi je dal podatke o tem, kdo je iz kroga dobro obveščenih razkril grozoto Golega otoka. Kajti iz lastnih izkušenj tega nisem poznal, saj nisem bil zaprt na Golem otoku. Glede tega, da sem pač prvi spregovoril o tem, o čemer se do tedaj ni smelo, mislim tako: nekdo mora biti prvi, po naključju sem bil to jaz in zaradi tega si popolnoma nič ne umišljam.«⁷⁸

V nadaljevanju pogovora je Hofman omenil, da ga je vsaka izkušnja, ki jo je kot pisatelj doživel, po svoje utrdila in da prav nobena ni mogla zamajati njegovega življenjskega optimizma. Neprijetnosti so zato, je menil, da se skozi prebijamo, zato se jim ni izogibal in se ob njih tudi ni ustavljal ali zamislil, da bi bila zato lahko ogrožena njegova eksistenca: »Zavest, da lahko delam tudi kaj drugega, me je krepila, pravzaprav sem bil vedno samozavesten. In to je – moje jutro.« Hofman je razmišljal, da pisatelji pri pisanju knjige ne bi smeli premišljevati, ali je trenutek primeren za njen izid, in se ob tem spomnil težav, ki jih je v Veliki Britaniji doživljal Salman Rushdie po izidu *Satanskih stihov*. Pisateljeva poštena ideja je tveganje, ki ga mora prevzeti nase, »je profesionalno tveganje; ne enačim ga z nobenim posebnim junaštvom«, je poudaril Hofman. Zato je tudi izbiral tematike in probleme, ki so ga vznemirjali: »Pri pisanju o Golem otoku me je vznemirjalo trpljenje, razkol med idejo in usodo posameznika, ki ji pripada.«⁷⁹

Tudi v tem primeru, čeprav je omenjal, da je oblastnike zanimalo, »kdo mi je dal podatke o tem«, Hofman ni navedel nobenega imena. Za bralstvo, ki je spremljalo pisateljevo delo tudi skozi njegove odzive in intervjuje, svojih informatorjev ni nikoli »izdal«, kljub ponavljani oceni, da je roman napisal človek, ki tovrstne usode ni izkusil na lastni koži. Janez Jezeršek in Branko Hofman sta se do konca držala dogovora, sklenjenega v zasebnem pogovoru (in nevidni prisotnosti prisluškovalnih naprav) v zadnjih dneh oblikovanja romana *Noč do jutra*. Kljub sorodnosti vprašanj glede nastanka romana v Hofmanovih odgovorih ne zasledimo Jezerškovega imena. Prav tako pa bi tudi v Jezerškovih spominih *Medaljoni našega časa* med tistimi, s katerimi je kaj spregovoril o neprijetnostih minulih časov, zaman iskali omembo Branka Hofmana.

Viri in literatura

Arhivski viri

AA – Arhiv avtorja

A SM – Arhiv Slovenske matice

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica

⁷⁸ Mencinger, Branko Hofman, str. 7.

⁷⁹ Prav tam.

Ms 1987 – Rokopisni oddelek, fond Slovenska matica

SI – Arhiv Republike Slovenije

AS 537 – Fond Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije

AS 1931 – Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije

Literatura

Bilandžić, Dušan. *Jugoslavija poslije Tita (1980–1985)*. Zagreb: Globus, 1986.

Budrowska, Kamila. *Writers, literature and censorship in Poland. 1948–1958*. Berlin: Peter Lang, 2020.

Cvetković, Srđan. Neoibeovci: obračun sa prosovjetskom opozicijom u SFRJ i kidnapovanje Vlade Dapčevića. *Istorija 20. veka: časopis Instituta za savremenu istoriju*, 30, 2012, št. 2, str. 147–164.

Ćuruvija, Slavko. *Ibeovac: ja, Vlado Dapčević*. Beograd: Filip Višnjić, 1990.

Emeršič, Jakob (spraševalec). Pogovor s pisateljem »Pogovorov s pisatelji« Brankom Hofmanom (ob umetnikovi 60-letnici). *Tednik* (Ptuj), 42, št. 49, 21. 12. 1989, str. 6.

Gabrič, Aleš. Grafenauer in Gestrin v vodstvu Slovenske matice. V: Štihi, Peter, in Zwitter, Žiga (ur.). *O mojstrih in muzi: zgodovino pisateljstva Boga Grafenauerja in Ferda Gestrina*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2018, str. 230–250.

Gabrič, Aleš. Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni: od komunističnega Index librorum prohibitorum do ukinitve verbalnega delikta = Censorship in Slovenia after the World War II: from the Communist Index Librorum Prohibitorum to Abolition of the »Verbal Offence«. *Primerjalna književnost*, 31, posebna št./special issue, str. 63–77+221–236.

Gabrič, Aleš. Informbirojevstvo na Slovenskem. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 33, 1993, št. 1–2, str. 163–175.

Gabrič, Aleš. Slovenska matica v času politične netolerantnosti. V: Jančar, Drago (ur.). *Slovenska matica: 150 let dela za slovensko kulturo: zbornik razprav in biografija 2004–2014*. Ljubljana: Slovenska matica, 2015, str. 22–61.

Grafenauer, Bogo. Predsednikovo poročilo. *Glasnik Slovenske matice*, 11, 1987/88, št. 1, str. 1–5.

Hofman, Branko. *Noč do jutra*. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.

Inkret, Andrej. *In stoletje bo zardelo: Kocbek, življenje in delo*. Ljubljana: Modrijan, 2011.

Jezeršek, Janez – Sokol. *Medaljoni našega časa*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1990.

Kocbek, Edvard. *Dnevnik: izbor iz dnevnika od 1954 do 1977*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2004.

Mencinger, Lea. Branko Hofman, pesnik in pisatelj: Knjiga nikoli ne izide prezgodaj. *Gorenjski glas*, 42, št. 92, 28. 11. 1989, str. 7.

Nikolić, Kosta, Cvetković, Srđan, in Tripković, Đoko (ur.). *Bela knjiga – 1984: obračun sa »kulturnom kontrarevolucijom« u SFRJ*. Beograd: Službeni glasnik: Institut za savremenu istoriju, 2010.

Pibernik, France. Čas romana: pogovori s slovenskimi pisatelji. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1983.

Previšić, Martin. *Povijest Golog otoka*. Zagreb: Fraktura, 2019.

Simoniti, Primož. Bogo Grafenauer kot predsednik Slovenske matice 1978–1988. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp idr.). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti/Znanstvenoraziskovalni center SAZU/Filozofska fakulteta; Maribor: Pedagoška akademija, 1996, str. 135–142.

Slovenska matica ima na zalogi še naslednje knjige. *Glasnik Slovenske matice*, 10, 1986, št. 1, str. 88–92.

SUMMARY

Ban on Branko Hofman's Novel or a Six-Year-Long Night Till the Late Morning

Aleš Gabrič

In 1975 Slovenska Matica included Branko Hofman's novel *Night Till Morning* in its annual publishing programme. The central plot revolves around an investigation of a seeming murder of a young girl. It takes place within a few hours late at night until the early morning and eventually turns out to be a suicide. With these events unfolding, Peter, a former political prisoner that was incarcerated for no apparent reason in prisons set up by the communist regime on Goli Otok, is confronted with an investigator of the putative murder who interrogated him and decided his fate years ago. Hofman's novel would have been the first literary work in Yugoslavia to inform readers about the fate of communists who were reported to have sided with Stalin in the Yugoslav-Soviet dispute in 1948 and were referred to as Cominformists by the authorities. However, this claim to fame was hindered by the authorities' behind-the-scenes interference with this literary project. With unbound sheets of the printed novel lying in the print shop, the related activities were brought to a halt without an official document.

The communist authorities' invisible hand did not prevent the publication of this novel merely due to its addressing the taboo of Goli Otok, if this had been the case the state authorities would not have co-financed its publication in the scope of the publisher's regular programme. In the mid-1970s the State Security Service reported that Cominformists joined forces once again. After having been released from the camp, they had to sign a statement that they would not speak about the events taking place there with anyone. In the mid-1970s the Security Service persecuted Neo-Cominformists, as they were referred to by the authorities; additionally, those who were in contact with them and depicted their suffering in communist prisons and camps were suspects as well. With his novel, Branko Hofman was one of them. The state authorities regarded the attempted publication of the novel in the period of former political prisoners' re-organizing as politically improper and brought the project to a grinding halt shortly before its completion.

Official pre-emptive censorship was not enacted in Yugoslavia and the authorities had to resort to clandestine, behind-the-scenes manoeuvres. Slovenska Matica, the oldest Slovene scientific and cultural society that enjoyed a great reputation among cultural workers and politicians, did not receive any official document that would stipulate the course of action. Its leadership managed to prevent the destruction of the already printed sheets, keeping them sealed in its premises in early 1976. A few years later, when the political situation in Yugoslavia (and Slovenia) changed significantly, Slovenska Matica reopened the question of the publication of Hofman's novel. The leadership of Slovenska Matica sought to get permission from the authorities to publish the novel because it did not want to get into more trouble. The communist authorities refused to grant a written permission because, in doing so, it would have claimed the responsibility for prohibiting the novel's publication in the past and thus indirectly acknowledged the existence of informal censorship behind the scenes.

A compromise was reached in the changed political situation in the early 1980s and in the spring of 1981 the safely stored unbound sheets of paper were sent off in order to finish the project. The author Branko Hofman added the following remark to the end of the novel: "Written in the years 1968–1974." Consequently, even less informed readers could wonder why the book was published with a delay of several years. The novel reached its readership six years after its originally planned publication. As is usually the case with works censored by the authorities, the novel was eagerly awaited by the readers and was sold out quickly despite the relatively high print run. It was soon reprinted and translated into several foreign languages within a few years. On account of censorship Hofman's novel *Night Till Morning* was not the first published literary work dealing with the subject of the Informbiro period; however, it was listed among those that played an important role in breaking down the taboo of Goli Otok and the fate of Cominformists.